

T.C SAĞLIK BAKANLIĞI
Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü
GETAT Daire Başkanlığı

ISSN: 2822-3373 <https://anadolutibbidergisi.saglik.gov.tr> Yıl/Year: 2023 Nisay/April Cilt/Volume:2 Sayı/Issue:1 Bakanlık Yayın No:1230

ANADOLU'DA MÜZİKLE TEDAVİNİN KAYIP YÜZ YILI (1865 – 1965): HARF DEVRİMİ SONRASI BELGELER İŞİĞİNDA

THE LOST HUNDRED YEARS OF MUSIC THERAPY IN ANATOLIA (1865-1965):
IN THE LIGHT OF DOCUMENTS AFTER ALPHABET REVOLUTION

Levent ÖZTÜRK¹
Muharrem Fadil ATİK²
Gülnur ÖZTÜRK³

ÖZET

Kendi coğrafyamızda müzikle tedavi tarihinin izini sürdüğümüz kaynaklar 8.yy'dan itibaren giderek güçlenmekte, Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin (1727–1801) tamamı müzikle tedaviye ayrılmış kitabı *er-Risâletü'l-mûsîkiyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* (1798) ile zirveye çıkmakta ve 1864'te yayınlanan *Hâşim Bey Mecmuası* ile sonlanmaktadır. O tarihten Sadık Yiğitbaş'ın 1972'de yayınlanan *Musiki ile Tedavi* kitabına kadar yüz yıl civarında bir boşluk dikkati çekmektedir. Bu çalışmada tıp dünyası için de hızlı bir değişimin başlangıcını temsil eden 1865-1965 yılları arasında müzikle tedavi alanı ile ilgili belge arayışına girilmiştir. Bu amaçla internet ortamında erişilebilen dijital gazete arşivleri “müzik”, “musiki”, “musiki”, “musiki”, “tedavi”, “terapi”, “şifâ” anahtar kelimeleri taranmış ve bu kelimelerin geçtiği 26100 gazete sayfası incelenmiştir. On yedi farklı gazetede, en eskisi 16 Eylül 1930 tarihli bir ilân, en yenisi ise 23 Ağustos 1955 tarihli toplam 90 adet belge saptanmıştır. Haberlerin yer aldığı gazetelerin Anadolu, Haber, Cumhuriyet, Akşam, Halkın Sesi, Ulus, Tanin Son Posta, Posta gibi dönemin faal gazeteleri olduğu görülmektedir. Bu haber ve yazıların bir kısmının Saime Sadi (Anadolu, 6 Şubat 1937), Peyami Safa (Cumhuriyet, 1 Eylül 1937), Tevfik Sağlam (Akşam, 21 Eylül 1937), Şevket Rado (Akşam, 11 Mayıs 1942), Dr. Rasim Adasal (Cumhuriyet, 20 Nisan 1946) imzalarını taşıdığı görülmektedir. Diğer bir deyişle müzikle tedavi gazetelerde bazen yazarlar, bazen de tıp doktorları ve gazeteciler ile gündemde tutulmuştur. Elde edilen belgeler açıkça göstermektedir ki 1930 – 1955 yılları arasında müzikle tedavi gazetelerin gündeminde gerek hastanelerde müzik uygulamalarını veren haberler şeklinde, gerek darüşşifalar ve müzikle tedavi

ABSTRACT

The sources that we track history of music therapy in our land starts to be bolder by 8th century, makes its zenith by the book of Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin (1727 – 1801) entitled *er-Risâletü'l-mûsîkiyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* (1798), and fades by Haşim Bey Mecmuası in 1864. A 100-year blank space is apparent between that time to the year 1972 in which the book *Musiki ile Tedavi* by Sadık Yiğitbaş was published. In this study, we investigated any document related to music therapy between 1865-1965, a period that also represents the beginning of a fast change in medical world. For this aim, we searched digital open access archives of newspapers using the keywords “müzik”, “musiki”, “musiki”, “musiki”, “tedavi”, “terapi”, “şifâ” and reviewed 26100 documents. We found 90 documents from 17 different newspapers dated between September 16, 1930 to August 23, 1955. The newspapers were Anadolu, Haber, Cumhuriyet, Akşam, Halkın Sesi, Ulus, Tanin Son Posta, Posta which were active during that period. Some of the columns were signed by Saime Sadi (Anadolu, February 6, 1937), Peyami Safa (Cumhuriyet, September 1, 1937), Tevfik Sağlam (Akşam, September 21, 1937), Şevket Rado (Akşam, May 11, 1942), and Dr. Rasim Adasal (Cumhuriyet, April 20, 1946). In other words, music therapy was discussed by writers, physicians, and journalists. The evidence clearly shows that music therapy was a hot topic in newspapers during the years 1930 – 1955, and appeared as reports of music interventions in hospitals, historical sketches telling the story of music therapy traditions in darüşşifas, and cartoons or

¹ Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi, Fizyoloji Anabilim Dalı, Edirne-Türkiye.

ORCID No: 0000-0002-0182-3960, e-mail: leventozturk.md@gmail.com

² Kültür Bakanlığı Edirne Devlet Türk Müziği ve Rumeli Müzikleri Topluluğu, Edirne-Türkiye.

ORCID No: 0009-0007-1681-1448

³ Dr. Öğrt. Üyesi, Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, Edirne-Türkiye

ORCID No: 0000-0003-0752-538X

Geliş Tarihi/Received:21/03/2023

DOI No:10.5505/anadolutd.2023.58066
Kabul Tarihi/Accepted: 27/04/2023

geleneğini anlatan tarih içerikli yazılarla, gerekse de karikatürlerle yer almıştır. Bu çalışmadaki belgeler, müzikle tedavinin 1865-1965 yılları arasında unutulmuş ya da terk edilmiş olmadığını, aksine sürekli tartışılarak konuşulduğunu, teşvik edildiğini, hastanelerde müzik girişimlerinin denendiğini ve kendi mecrası içinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik terapi tarihi, gazeteler, karikatür, köşe yazıları.

announcements. The documents presented in this study suggest that music therapy was not forgotten or abandoned between 1865-1965. On the contrary, it was constantly discussed, encouraged; musical interventions were tried in hospitals and it maintained its existence within its own medium.

Keywords: Music therapy history, newspapers, cartoon, column.

GİRİŞ

Müzikle tedavinin tarih içinde izini sürerken erken yazılı kaynakların M.Ö. 5.yy'a kadar dayandığı görülebilir. Tevrat'ın beş bölümünden biri olan Samuel'in birinci kitabında anlatılan öyküde İsrail'in ilk kralı Saul (M.Ö. 1020-1000) şeytani güçler tarafından rahatsız edilir ve psikik sorunlar yaşar. Saray'a çağrılan Davud çaldığı lir ve yaptığı teskin edici müzik ile bu sorunları ortadan kaldırır, Kral Saul'u rahatlatır (1,2). Bu türden müzikle tedavi öykülerinin kendi coğrafyamızda, takibeden kitaplarda dönemin tedavi anlayışı çerçevesinde giderek detaylandırıldığı, müzikle tedavi konusuna daha geniş yer ayrıldığı, Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin (1727 - 1801) tamamı müzikle tedaviye ayrılmış kitabı *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* (1798) ile zirveye çıktığı ve 1864'te yayınlanan *Hâşim Bey Mecmuası* ile sonlandığı görülmektedir.

O tarihten itibaren 100 yıl boyunca, hemen hemen 1970'lere kadar müzikle tedavi konusunda herhangi bir yazılı kaynağa rastlamıyoruz. Ancak, 70'li yıllardan itibaren müzikle tedaviye değinen yazılı kaynaklar yeniden ortaya çıkmaya başlıyor. Bunlar arasında Sadık Yiğitbaş'ın 1972'de yayınlanan *Musiki ile Tedavi* kitabı ve Bekir Grebene'nin 1978 tarihli *Müzikle Tedavi* kitabı sayılabilir. Sürecin hız arttırarak devam etmesi, yasal düzenlemeler, dernekler ve müzik terapinin bir sağlık alanı haline gelmesi daha önceki makalemizde açıklanmıştır (3). Mevcut kaynaklar, kitaplar, lisansüstü tezler ve diğer çalışmalar gözden geçirildiğinde 1865 ve sonrasındaki 100 yıl içinde müzikle tedavi bakımından bir boşluk dikkati çekmektedir.

Anadolu müzikle tedavi geleneğini besleyen 1865 öncesi kaynaklar

Anadolu'da müzikle tedavi birkaç temel kültürel-tıbbi miras üzerinde gelişim göstermiş, hem koruyucu hekimlik uygulaması hem de tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır: Orta Asya'dan göç eden Türklerin getirdiği şamanik ritüeller ve tedavi yöntemleri, Eski Yunan Medeniyeti'nde geliştirilerek sürdürülen Galenik tıp ve diğer terapi yöntemleri, Arap-Müslüman geleneğinden gelen Tıbb-ı Nebevî ve Anadolu insanının kendi yaşam deneyimi içinde geliştirdiği folklorik tıp (4). Bu uygulamaların izini sürmekte faydalanılan yazılı

kaynaklar bir yandan dönemin tıp anlayışını yansıtmakta, diğer yandan müziğin tedavide kullanımına yer vermektedir (Tablo 1).

Tablo.1: Anadolu'da müzikle tedavi uygulamalarının 1865 öncesi kaynaklarından örnekler

Yazar	Eser (yazım yılı)	Detay
Hasan Kâşânî	<i>Kenzü't-Tuhaf</i> (1340-1387)	4.makalenin 1.kısım 7.faslı makamların tesirleri hakkındadır başlığını taşır ve makamların uyandırdığı duygular açıklanmaktadır.
Ahmed Oğlu Şükrullah (1380 - 1462)	<i>Risâle min 'ilmi'-edvâr</i>	35.Fasılın son bölümünde makamların etkileri anlatılmakta ve uygulayıcının 'mizâca lâyık' perdeden başlaması önerilmektedir.
Dâvud el-Antakî (1541 - 1599)	<i>en-Nüzhâtü'l-mübhice fi teşhizi'l-ezhân ve ta'dili'l-emzice</i>	3.Kısım, 1.Fasıl, 5.Bahis'te yenidoğanın tedbirini sıralarken dişleri çıkmaya başladığında rahatsızlığı azaltmak için ışıkların azaltılması ve müzikli yumuşak ezgilerin artırılmasını önermektedir.
Kâtip Çelebi (1609 - 1657)	<i>Mizan ül-hak fi ihtiyar ül-ahak</i>	2 ve 3.bölümlerinde müzik ve şarkı söylemenin beden ve ruh üzerine etkilerini açıklamaktadır.
Şuûrî Hasan Efendi (? - 1694)	<i>Ta'dilü'l-emzice fi hifzi sıhhati'l-beden</i> (1677)	2.Fasıl, varak 79-87 arası müzikle tedaviye ayrılmıştır. Makamların hastalıklara etkilerini şiirler yardımıyla açıklamıştır.
Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (1727 - 1801)	<i>Er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye</i> (1798)	Müzikle tedaviye ayrılmış ilk müstakil eser. Müzik makamlarının hastalıklar, meslekler, burçlar,vakitler, milliyetler, ten rengi ile ilişkisini açıklamaktadır.
Haşim Bey (1815 - 1868)	<i>Haşim Bey Mecmuası</i> (1864)	Eserin ilk baskısı <i>Mecmûa-i kârhâ ve nakışhâ ve şarkıyyât</i> adıyla 1852'de yayınlanmıştır. İnsan bedeni resmi üzerinde etkili 12 makam ve etki yerleri belirtilmiştir. Makamlar 4 unsurla da ilişkilendirilmiş ve insan ruhuna etkileri ve etki vakitleri açıklanmıştır.

İslâm Dünyası'nın ilk filozofu kabul edilen el-Kindî (796-874) dönemin geçerli tıp görüşü olan humoral patolojiyi benimsemiş ve udun telleri ile vücudun dört sıvısı (kan, balgam/ter, sarı safra ve kara safra) arasında ilişkiler kurmuştur. Benzer tema, İhvân-ı Safâ (9-10yy) müzik risalesinde sürdürülmüş, yine udun dört teli ile dört unsur [1.tel (bam): toprak, 2.tel (misles): su, 3.tel (mesna): hava, 4.tel (zir): ateş özelliği] eşleştirilmiştir. Ayrıca her bir telin güçlendirdiği ve zayıflattığı vücut sıvıları açıklanmıştır (5). Arap Dünyasının bu bilim insanlarının görüşleri Anadolu'ya da yayılmıştır.

Öztürk ve diğerleri.

Bugün kullandığımız geleneksel müziğin iki büyük nazariyatçısı şüphesiz Safiyüddin Abdülmü'min Urmevî (1216-1294) ve Abdülkadir Merâgî (1353-1435)'dir. Bunlar arasında köprü kabul edilen Hasan Kâşânî'nin *Kenzü't-tuhaf* (14.yy) adlı müzik kitabının bir bölümünde makamların tesirleri ve uyandırdığı duygular açıklanmaktadır. Metnin Zeynep Yıldız tarafından yayınlanan çevirisi aşağıdaki şekildedir (6):

Her makam, insanların belirli yönlerine tesir eder. Şöyle ki; uşşak, neva ve buselik; kuvvet ve şecaat verir ve nefsin teselli olmasına sebep olur. Büzürg, rehavi, zirefkend, zengule ve hüseyni; hüzn, fütür, te'essüf ve iştiyak sureti verir... Mevlânâ Safiyüddîn Abdü'l-mü'min aleyhi'r-Rahmet, rehâvi perdesini "Şeddü'l-bukâ" (ağlatan, ağlama veren) olarak söyler. Zirefkend'i "Şeddü'l-hüzn"(hüzün veren), büzürgü "Şeddü'l-cubn" (korku veren), İsfahanı "Şeddü'l-cûd" (cömertlik veren), İrakı "Şeddü'l-lezze" (lezzet veren), uşşakı "Şeddü'l-zehk" (irilik veren), zenguleyi "Şeddü'l-nevm" (uyku veren), nevâyı, "Şeddü'l-şecaat" (kahramanlık veren), buseliki "Şeddü'l-kuvvet" (kuvvet veren), hüseyniyi "Şeddü'l-sulh" (barış veren) ve hicazı "Şeddü'l-tevâzu" (tevazu veren) olarak söyler. Sazendenin de vakitlere ve mizaçlara dikkat ederek, bunlar için çalınacak perdeleri sezme gücüne sahip olması gerekir.

Kenzü't-tuhaf'ta yer alan bu açıklamaların "*Mevlânâ Safiyüddîn Abdü'l-mü'min aleyhi'r-Rahmet*" cümlesiyle başlayan bölümden itibaren Ahmed Oğlu Şükrullah'ın risâlesinde de aynı bu şekilde yer aldığı görülmektedir (7). Murat Bardakçı'ya göre Şükrullah bu kısmı *Kenzü't-tuhaf*'tan tercüme ile almıştır. Bu noktada son 30 yıldır çeşitli kaynaklarda tekrarlayan bir yanlış da düzeltmekte yarar var. Müzik makamlarının ruha etkileri önce Sadık Yiğitbaş'ın 1972 tarihli *Musiki ile Tedavi* sonra da Bekir Grebene'nin 1978 tarihli *Müzikle Tedavi* kitabında yukarıdaki ile hemen hemen aynı içerikte sıralanmış ve Farabi'ye atfedilerek verilmiştir (8,9). Yiğitbaş ve/veya Grebene'nin kitaplarını kaynak gösteren sonraki çalışmaları (10,11,12) ve kitapların (13,14,15) hemen tümünde aynı yanlış sürdürülmüş ve bu liste Farabi'ye atfedilmiştir. Ancak, son 20 yıldır Farabi'nin musiki kitabı üzerinde çalışan Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi'ye göre bu bilgi Farabi'de bulunmamaktadır (16). Yukarıdaki bilgilerle birleştirildiğinde bu bilginin kaynağının Hasan Kâşânî'nin *Kenzü't-tuhaf* eseri ve oradan alıntılan Şükrullah'ın Risâlesi olduğu kuvvetle muhtemeldir.

1865-1965 yılları arasında tıbbi ortamda dönüşüm

Anadolu'da müzikle tedavi uygulamaları 1865 sonrasında kesintiye uğradı mı? Aslında 1850 yılı civarında sadece ülkemizde değil, tüm dünyada tıp alanında önemli gelişmeler yaşanıyordu.

O yıllarda tüm canlıların hücrelerden meydana geldiği anlaşılmış, hücre teorisi ortaya konulmuş ve önceki dönemlerin "kütüphane hekimliği" ve "hasta başı hekimliği" yavaş yavaş yerini "laboratuvar tıbbi" denilen sürece bırakmaya başlamıştı (17). Değişim ve yenileşme sadece Avrupa'da değil Osmanlı İmparatorluğu'nda da gözleniyordu. Padişah III. Selim tıp eğitimini yenileştirmek için hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'yi

görevlendirmiş ancak kuruluşun gerçekleştirilmesi padişah II. Mahmut döneminde 14 Mart 1827'de olmuştur (18). Hücre teorisinin ileri sürülmesinden kısa bir süre sonra 1865'te Fransız hekim ve fizyolog Claude Bernard "homeostasis" kavramını tanımlamış ve hastalıkların gelişiminde homeostasisin bozulmasının önemi anlaşılmıştır. Bu da yaklaşık 2000 yıl tıp dünyasında genel geçerlilik gören humoral patoloji (vücut sıvıları arasındaki dengesizliğin hastalıklara neden olduğu) görüşünün etkinliğini kaybetmesine yol açmıştır.

Dönemin aydınlatılmasında başvuru kaynağı olarak gazeteler

Gazeteler siyasetten kültüre, spordan ölüm ilanlarına kadar yaşamın pek çok farklı alanı hakkında bilgi sağlayan önemli kaynaklardan biridir (19). Osmanlı Devleti'nde ilk gazeteler yabancı ülke büyükelçilikleri tarafından basılarak dağıtılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında 1795-1796 yıllarında Fransızca basılan *Bulletin de Nouvelles* ve *Gazette Française de Constantinople* sayılabilir. Devletin ilk resmi gazetesi 1831'de yayınlanan *Takvim-i Vakayi* idi (20). Bunu *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri takip etmiştir. Mütareke yıllarında (1918-1922) İstanbul basını, itilaf devletlerinin sansürü altındadır. Yine de Peyâm-ı Sabah, Alemdar, Akşam, Vakit, Tevhid-i Efkâr ve Tercümân-ı Ahvâl gibi gazeteler çıkmaya devam eder. Zaman içinde bunlara Cumhuriyet, İktidar, Son Saat ve Milliyet eklenir. Cumhuriyet dönemi İstanbul basını tarihini Büyük İstanbul Tarihi içinde Üyepazarcı (21) detaylı özetlemektedir. Araştırdığımız dönem bakımından gazete arşivlerini mütareke basını (1918-1923), Harf Devrimi öncesi (1923-1928) ve sonrası (1928 sonrası) olmak üzere ayırabiliriz. Erişim ve okuma kolaylığı bakımından 1928 sonrası gazetelere odaklanarak 1965 yılına kadar müzikle tedavi konusunda çıkmış ulaşabildiğimiz bütün yazıları gözden geçirmeyi hedefledik.

YÖNTEM

Bu çalışmada tıp dünyası için de hızlı bir değişimin başlangıcını temsil eden 1865-1965 yılları arasında müzikle tedavi alanı ile ilgili belge arayışına girilmiştir. İlgili yıllar arası, ülkemizde kullanılan alfabede de bir geçiş dönemini de temsil etmektedir. 1353 sayılı "*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*" 1 Kasım 1928'de kabul edilip 3 Kasım'da Resmi Gazete'de yayımlanması ile Arap alfabesine dayanan yazım kaldırılmış ve Latin harflerini kullanan Türk alfabesi yürürlüğe girmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi, 1865-1928 arası gazeteler Arap harfleriyle, sonrası ise Latin harfleriyle basılmıştır. Bu çalışmada Latin harfleriyle basılan belgelerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla internet ortamında erişilebilen dijital gazete arşivlerinin 1928-1965 arası döneminin gözden geçirilmesi

Öztürk ve diğerleri.

hedeflendi. Arşiv olarak www.gastearsivi.com web sitesinde Şubat 2022-Şubat 2023 tarihleri arasında 1 yıl süreyle “müzik”, “musiki”, “musiki”, “musikî”, “tedavi”, “terapi”, “şifâ” anahtar kelimeleri ile yapılan taramada bu kelimelerin geçtiği 26100 civarında gazete sayfası gözden geçirildi. Müzikle tedavi hakkında tüm belgeler tematik olarak tasnif edildi ve kalitatif inceleme yapıldı.

BULGULAR

Bir yıl süren belge tarama sonucunda elde edilen gazete bilgileri ilânlar, karikatürler, hikâyeler, hastanelerde hastalara müzik dinletimi haberleri ve müzikle tedavi haberleri başlıkları altında gruplandırıldı. On yedi farklı gazeteden toplam 90 adet kayıt derlendi. Derlenen kayıtların en eskisi 16 Eylül 1930 tarihli bir ilân, en yenisi ise 23 Ağustos 1955 tarihli bir haber metni idi. Derlenen kayıtların 23 adedi Akşam, 17’si Cumhuriyet, 9’u Tan, 8’i Son Posta, 6’sı Haber, 6’sı Posta, 4’ü Tanin, 3’ü Vatan Gazetelerinde yayınlanmıştı. Ulus, Vakit, Milliyet, Son Telgraf ve Anadolu gazetelerinde ikişer belge; Halkın Sesi, Kurun, Tasvir-i Efkâr ve Türk Dili gazetelerinde ise birer belge mevcuttu.

ilânlar

1930 yılının Eylül ayı içinde dört farklı gazetede verilen ilânlarda Elhamra Sineması’nda Charles Rogers’ın “Kartal Yavruları” adlı sözlü ve şarkılı filminin gösterileceği ve buna ek olarak ünlü Paris’li muganni Boucot tarafından “Musiki ile Tedavi” temsili yapılacağı görülmektedir (Şekil 1).

Şekil.1: Gazetelerde müzikle tedavi konulu haber ve ilân örnekleri: Akşam Gazetesi–14 Şubat 1952 (Sol), Cumhuriyet Gazetesi–23 Eylül 1930 (Üst-orta), Vatan Gazetesi–16 Nisan 1942 (Üst-sağ), Akşam Gazetesi–7 Ekim 1937 (Alt Görsel).

Karikatürler

Müzikle tedavi konusunda saptayabildiğimiz karikatürler 1937-1942 yılları arasında Son Posta Gazetesi’nin 29 Aralık 1937, 22 Şubat 1938, 28 Haziran 1938 tarihli sayıları ile Akşam Gazetesi’nin 13 Temmuz 1938, 6 Ekim 1941, 24 Nisan 1942 tarihli sayılarında yer almaktadır. Son Posta gazetesinin 29 Aralık 1937 tarihli

Anadolu Tıbbi Dergisi, 2023/Nisan, Cilt:2 Sayı:1

baskısında “Pazar Ola Hasan Bey” başlıklı karikatürde geçen konuşmada musiki ile tedavi nazariyesinin artık alıp yürüdüğü söyleniyor (Şekil 2, üst).

Aynı gazetenin 28 Haziran 1938 tarihli baskısında yer alan karikatürde de müzikle tedavinin günden güne yaygınlaştığı vurgulanıyor ve özellikle bellek kaybı yaşayanların bu tedaviden çok faydalandığı belirtiliyor (Şekil 2, alt). Akşam gazetesinin 13 Temmuz 1938 tarihli baskısında “Bay Amca Konservatuvarda” başlıklı karikatür yazısında ise “saf musiki ne mucizeler yapıyor: Bilmem nerede doktorun biri siyatığı flütle, kansızlığı piyano ile, kalb hastalığını da kemanla tedavi ediyormuş!” denildiği görülüyor.

Şekil.2: Müzikle tedavi konulu karikatürlere Son Posta Gazetesi’nden 29 Aralık 1937 (üstte) ve 28 Haziran 1938 (altta) tarihlerinde yayınlanan iki örnek.

Hastanelerde hastalara müzik uygulaması

Gazetelerde rastladığımız bir haber türü de hastanelerde yatan hastalara müzik uygulanması konusundaydı. Bu haberler 1937-1948 arası on yıllık bir döneme yayılıyordu (Tablo 2). Haberler incelendiğinde özellikle 1942 yılında dönem sanatçılarının hastanelerde hastalara yönelik konser verme yarışına girdiği ve bunların gündem oluşturduğu dikkati çekiyor. Bir diğer haber grubu da hastanelere radyo alınarak, hastalara radyodan müzik dinletilmesi üzerinedir. Haberlerin hemen tamamı müziğin sağlık üzerindeki olumlu etkilerini destekleyen yazılar olmakla birlikte 10 Temmuz 1939 tarihli Akşam gazetesinde yayınlanan “En güzel musiki: sükûn” başlıklı yazıda Doktor Cemil Sağlık açısından karşıt görüş de bildirilmiş:

“Hastanelere radyo alınmış. Nihayet geçen Pazar günü fecaatine şahid oldum, Şişli Hastanesinin pek yakınında anjinden yatan bir hastaya davet olundum. Saat akşamın sekizi Hasta ile epeyce uğraştık. Enjeksiyon yaptık. İstirabını önlemeğe uğraştık. Hasta acılar içinde; etrafındaki aile efradı mahzun, melül. Fakat bitişik hastanede

radyo avaz avaz: «Saçlarım ak düştü!» feryadında... İşim bitti, evden çıktım. Hastane önünden geçerken baktım: Bahçesinde tek mil hastabakıcılar yerlere çömelmiş, radyo dinlemekle meşgul. Parazitler, avazaler, civar evler halkına meydan okuyor...

Düşündüm: şu dakikada kimbilir kaç hasta hastalığın alevlerin arasında inim inim iniyor? kimbilir kaç hasta kum ve taş sancılarının ızdırabı ile çırpınıyor. Tüylerim ürperdi hemen oradan uzaklaştım. Bizde envalid hastaneleri yok Eğer olsa neyse! Bunlarda radyo olabilir. Fakat nuhun teknesi gibi her çeşit ağır, hafif hastaları toplayan bizim Hastanelerimizde musiki değil sükûn lazımdır.”

Tablo.2: Gazetelerde yer alan ve hastanelerde hastalara müzik dinletilmesi konusunu işleyen haberlerden örnekler

Tarih	Gazete	Haber Özeti
5 Temmuz 1937	Haber	Dün Balıklı Rum hastanesi, Beyoğlu spor kulübü gençleri tarafından ziyaret edilmiş ve gençler arasındaki musiki meraklıları tarafından bazı parçalar çalınmış ve bütün hastane geç vakte kadar güzel bir gün geçirmiştir.
2 Ocak 1938	Posta	Kalacak yeri olmadığı için konaklamak amacıyla tımarhaneye gelen Neyzen Tefrik'ten Gardiyan İzzet ney çalmasını ister. Neyzen “-Yasak değil mi?” diye sorunca, “-Çalın, hastalara daha iyi gelir” karşılığını alır. Koğuştaki 108 kişi büyük bir huzurla uykuya dalar.
11 Mart 1938 14 Mart 1938*	Tan	Haydarpaşa hastanesinde yatan verem hastaları Safiye Ayla'dan konser talep eder. Baştabip Galip Ata'nın onayı ile hastaneye gelen sanatçıya dinleti sırasında kemani Necati Tokyay, klarnet Şükrü ve banço Şevket eşlik eder. Haberde baştabip hastaneye radyo alınmasından sonra şifanın arttığını ifade ediyor ve söylenecek şarkıların seçiminin sanatçı tarafından hastalara bırakıldığı da belirtiliyor.
6 Nisan 1939	Haber	Musikinin hastalar üzerinde ne kadar iyi bir tesiri olduğu bugün bir hakikattir. Onun için hastanelere ilaç ve diğer tedavi vasıtaları ile beraber radyo da alınıyor.
27 Mart 1942	Son Posta Vatan Vakit**	Sanatkâr Müzeyyen Senar, Belediyeye müracaatla her ayın ilk haftası içinde tayin edilecek bir hastanede hastaların ruhî gıdalarını temin için birer konser vermek istediğini bildirdi.
17 Nisan 1942	Tan Cumhuriyet	Ses sanatkârımız Müzeyyen Senar, dün Haseki hastanesinde hastalara bir konser vermiştir.
19 Nisan 1942	Posta	Ne beyaz ceketli garsonlar, ne kadehi tokuşturmaktan çıkan ses, ne ispiroto kokusu, ne içkinin midede ve kafada çıkardığı ihlalin nara şeklinde tecelli eden gürültüsü. Çalgılı bir gazinoda değiliz. Beyaz renkli önlükler görüyoruz. Doktor ve hastabakıcılar. Hastaların iç çekişleri. Genzi hafif yakan bir koku var, tentürdiyot ve Lysoldan mürekkebe bir hastane kokusu. Cerrahpaşa hastanesinin anfisinde, san'atkar Müzeyyen Senarın konserindeyiz... Salona bu güzel konsere doymamanın ifadesi çöktü. Fakat ne çare? Bu konser mademki bir ilaçtır. reçetedeki miktar kadar verilmeli.
19 Nisan 1942	Vatan	Yukarıdaki Müzeyyen Senar konserini anlatan haberde şu cümleler dikkati çekiyor: “dün ben yüzlerce hastanın gözlerinde hayat ışığının parıldadığını, acılarının bir an için olsun dindiğini gördüm ve sevindim.” “Konserden sonra hastanenin kıymetli başdoktoru teşekkür ederken -Sizin ilacınız bizim ilaçlarımızdan çok daha müessir oldu, dedi.”
11 Mayıs 1942	Akşam	Şevket Rado imzası taşıyan bu yazıda özetle şunlar denilmiştir: “Musiki bir ilâçtır. Bütün ilaçlar zehirdir. Binaenaleyh musikinin de hafif ve sert olanları vardır. Musiki ile tedavi alıp yürüdüğü takdirde musikişinaslar musiki nevelerini tesir bakımından yeniden gözden geçirecek ve büyük ihtimalle Şark ve Garp musikisinin ağır başlı makamlarını ihtiva eden notaların bulunduğu dolap üzerine «Eczayı semiye-i hafife» curcuna ve caz musikisi notalarının dolabına «Eczayı semiye-i şedide» ibarelerini yazacaklardır. Çünkü caz musikinin dozu fazla olduğu insanları zıp zıp zıplatmasından bellidir ve bir zamanlar Çarlistondan ölümler kaydedilmiştir”

*Aynı haber farklı tarihlerde aynı gazetede yer almıştır.

**Aynı haber üç farklı gazetede aynı tarihte yer almıştır.

Tablo.3: Gazetelerde yer alan ve müzikle tedavi konusunu işleyen haberlerden örnekler

Tarih	Gazete	Haber Özeti
6 Şubat 1937	Anadolu	Musikinin kudretine inananlar onun tesirlerini de bilirler. Bu asırda musiki ile hastalık tedavi edilirken, ruhlara karışmış bir musiki havasının teneffüsü içinde insan varlığının da kendine başka bir ruh kalıbı döküleceğine inanmamak hatadır.
3 Nisan 1937	Haber	Haberin başlığında "Musiki bir tedavi vasıtasıdır" derken şöyle devam ediyor: Musiki yalnız bir eğlence değil, bir teselli değil düpedüz bir tedavi vasıtasıdır.
6 Nisan 1937	Anadolu	Musiki ile hastaların tedavi edildiği bu asırda, sapasağlam insanların musikiden uzak ve mahrum yaşamaları hakikaten tasavvur edilemeyecek kadar hazindir.
1 Eylül 1937	Cumhuriyet	Haberin başlığı: "Uykusuzluğa karşı radyo". Paris Tıp Akademisi azasından H. Bordier, gece yatakta musikinin kitap okumaktan daha fazla uyku getirdiğini ispat için bir tez yazmış. Ruhun gıdası olan musikiyi, vücudun gıdası olan uykuyu davet için kullanmak usulü de eskidir.
20 Eylül 1937	Akşam	Haberin başlığı: "Musiki dinlemek ilaç yerine geçer". Musikinin hazım üzerinde tesiri katıyyen inkâr olunmaz. Musiki hazmı son derece kolaylaştırır. Yemekten sonra biraz musiki dinlemek insan için âdeta bir ilaç yerine geçer.
7 Mayıs 1938	Halkın Sesi	Musiki ruhun gıdasıdır derler. Son zamanlarda musiki tedavi usullerinde bile kullanılmaya başlanmıştır. Musiki ile hastaların ızdırabı azaltılıyor, sinirleri kuvvet buluyor, baş ağrıları hafifliyor. Gönüller açılıyor, daha garibi birbirlerinden usanmış olan eşlere yeni enerjiler aşıyor, sevgileri körükleniyor.
24 Mayıs 1939	Akşam	Haberin başlığı: "Musiki âsabın gıdasıdır". Bizim bildiğimiz musiki ruhun gıdasıdır. Hâlbuki meşhur Danimarkalı Profesör Hüll, musiki âsabın gıdasıdır diyor ve sinirlileri, yaralıları, delileri gramofon plakları ile tedaviye çalışıyor.
28 Şubat 1941	Ulus	Musikinin sağlık üzerine de büyük faydaları olduğunu bilirsiniz. Vaktiyle hastanelerde haftanın muayyen günlerinde mehterhane takımı çalarmış. Bizde musiki ile tedavi usûlünün en büyük mütehassısı olan Şuuri hekimin fikirlerinden her zaman istifade edilebilir.
8 Ocak 1944	Tanin	Bugün tıpta musiki bir tedavi usulüdür. Türkler 16 ncı asırda bulmuşlardır.
20 Nisan 1946	Cumhuriyet	Haberin başlığı: "Tedavi vasıtası olarak musiki". Musikinin eski çağlarda tedavi metodları arasında oynamış olduğu önemli rol son yıllarda gene değerini kazanmaya başlamıştır. Ses ve alet musikisinin sıkıntılı boşluklarımızı doldurmak, neşe yaratmak, istehayı açmak, adale enerjisini kamçılama, ümit vermek gibi faydalı tesirleri uzun tasvirlerle bağlıdır. Maatteessüf klasik tıp kitaplarında musiki tedavisine ait bahisler yok gibidir.
5 Ocak 1950	Son Posta	Haberin başlığı: "Musiki ile sağlanan tedavi". Amerika'da müziği hastahane programlarında hastaya damardan insülin tatbik edildikten sonra ağrıyı dindirmek maksadiyle ağır, tempolu, yumuşak ve ani aksanları olmayan parçalar çalınmaktadır.
25 Mayıs 1950	Posta	Silver Springde hazırlanmış olan bir laboratuvarda yapılmakta olan tecrübeler musikinin hastaların tedavisinde nasıl büyük bir rol oynadığını ispat etmektedir. Aklından hasta olanları dahi bazı musiki parçaları ile tedavi etmek mümkün olacaktır. Musikinin bazı kalb hastalıklarına karşı da iyi neticeler vereceği ilave edilmektedir. İleride bir plak eczanesi kurulması dahi mümkün görülmektedir.
14 Şubat 1952	Akşam	Haberin başlığı: "Musiki ile tedavi". Paris'te doktorlar ve musikînaslar el birliği ile sinir hastalıklarının bir kısmına iyi gelecek ve musiki ile tedavi etmek üzere plaklar hazırlamaktadır. Plakların ilaç gibi eczanelerde satılması kararlaştırılmış.
27 Ağustos 1954	Akşam	Haberin başlığı: "Müzikle tedavi". Son senelerde tıp, kendisine büyük bir yardımcı daha bulmuştur: Müzik.

Müzikle tedavi

Doğrudan müzikle tedavi konusunun geçtiği haberler, köşe yazıları ve tarih yazıları 1937'den 1954'e kadar çeşitli gazetelerde yer almaktaydı (Tablo 3).

Haberlerin yer aldığı gazetelerin Anadolu, Haber, Cumhuriyet, Akşam, Halkın Sesi, Ulus, Tanin Son Posta, Posta gibi dönemin faal gazeteleri olduğu görülmektedir. Bu haber ve yazıların bir kısmının Saime Sadi (Anadolu, 6 Şubat 1937), Peyami Safa (Cumhuriyet, 1 Eylül 1937), Tefvik Sağlam (Akşam, 21 Eylül 1937), Şevket Rado (Akşam, 11 Mayıs 1942), Dr. Rasim Adasal (Cumhuriyet, 20 Nisan 1946) imzalarını taşıdığı görülmektedir. Diğer bir deyişle müzikle tedavi konusunu gazetelerde bazen yazarlar, bazen tıp doktorları, bazen de gazeteciler gündemde tutmuştur. Kalan haber ve yazılarda ise yazar bilgisi bulunmamaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışmada ilk defa 1865-1965 yılları arası müzikle tedavi belge eksikliği vurgulanmış ve harf devrimi sonrası yayınlanmış ve müzikle tedavi konusunu işleyen gazete belgeleri derlenmiştir.

Çalışmanın amacı müzik terapi konusundaki o döneme ait bütün yayınların tasnif edilmesi değil, konunun gündemde olup olmadığının belirlenmesi olduğu için bütün belgelere ulaşmak hedeflenmemiştir. Açık erişimde bulunan gazeteler içinde 16 Eylül 1930 ile 23 Ağustos 1955 tarihleri arasında yayınlanmış 90 adet belgeye ulaşılmıştır. Elde edilen belgeler açıkça göstermektedir ki müzikle tedavi konusu gazetelerin gündeminde gerek hastanelerde müzik uygulamalarını veren haberler şeklinde, gerek darüşşifalar ve müzikle tedavi geleneğini anlatan tarih içerikli yazılarla, gerekse de karikatürlerle veya müzikle tedavi başlığıyla duyurulan konserlerle yer almıştır.

Tanımlayabildiğimiz belgeler içinde 1930 yılına ait olanların tümü 16 Eylül'den 23 Eylül'e kadar dört farklı gazetede çıkmış Fransızca sözlü ve şarkılı bir skecin ilânıdır. İlânda "Paris'li muganni Boucot tarafından" diye vurgulanan gösterinin niçin musiki ile tedavi adıyla sunulduğu belli değil. Birkaç seçenek mümkün olabilir. Birincisi skeç bu konuyu işliyor ve müzik aracılığıyla tedavi edilmeye çalışılan bir hastanın başına gelenleri anlatıyor olabilir ya da gösteriye davet edilen izleyiciye müzik aracılığıyla şifalanacağı mesajı verilerek katılımcı sayısının artırılması hedeflenmiş olabilir. İlânların en alt bölümünde Paramount filmidir ibaresi bulunması bunun bir film gösterisi olduğunu da düşündürüyor.

Gazetelerde özellikle 1938-1948 arasında işlendiği görülen bir konu da dönemin ünlü şarkıcıları tarafından hastanelerde hastalara yönelik konserler verilmesidir (Tablo 2). Hastalar için farklı zamanlarda konser veya dinleti sunanlar arasında Neyzen Tefvik, Safiye Ayla, Müzeyyen Senar, Münir Nurettin Selçuk, İbrahim Özgür,

Ertuğrul Soysal ve Nihat Baysal adlarının geçtiği görülmektedir. Bu konser olayları içinde özellikle 1942 yılı Nisan ayında Müzeyyen Senar tarafından verilen konserin basında günlerce konuşulduğu dikkati çekmektedir. Müzeyyen Senar, Belediyeye başvurarak belirlenecek bir hastanede hastalara ayda bir düzenli konser vermek istediğini belirtir. Belediye bu talebi uygun bulur ve ilk konserin 16 Nisan 1942 günü öğleden sonra saat 14.00'te Cerrahpaşa Hastanesi'nde olması, ikinci konserin de Heybeliada Sanatoryumunda verilmesi kararlaştırılır. Cerrahpaşa'daki konser, planlandığı şekilde verilir. Konserde Müzeyyen Senar, ay öperken suların göğsünü, Leylâ bir özge candır, Yemenimin uçları, Hoş geldin evimize, Derdimi ummana döktüm, Bahar bitti güz bitti, Bağrıma taş basaydım şarkılarını söyler ve en son "yolculuk var" şarkısıyla konseri bitirir. Haberin yazarı Nusret Safa Coşkun şu satırlarla haberi sonlandırır: "*Salona bu güzel konsere doymamanın ifadesi çöktü. Fakat ne çâre? Bu konser madem ki bir ilaçtır, reçetedeki kadar verilmeli.*" Hastanelerde müzisyenlerin verdiği konserler günümüzde de (müzik terapi ya da müzikle tedavi adı altında olmamakla birlikte) sağlık alanında müzik uygulamaları içinde yer almaktadır. Bu örnekler sağlık hizmeti ortamında müzikten yararlanma fikrinin o dönemde bir kenara atılmadığı, aksine kabul gördüğü ve uygulandığı fikri için güçlü kanıt oluşturmaktadır.

Bir grup haberde yurt içinde ve yurt dışında müziğin tedavi amaçlı kullanımı konusu işlenmektedir (Tablo 3). Bu haberlerde müziğin doğrudan bir tedavi yöntemi olarak kabul edildiği vurgulanmaktadır. Dikkati çeken bir özellik de tedavide müzik kullanımının canlı ya da plaktan veya radyodan müzik dinleme aktivitesi şeklinde düşünülmesidir. Diğer bir deyişle müzikle tedavi bu haber ve yazılarda reseptif model olarak algılanmış ve ifade edilmiştir. Aslında bunda şaşırtıcı bir durum yok çünkü doğaçlama ya da performans dayalı aktif müzik terapi yöntemleri 1970'li yıllar ve sonrasında geliştirilmiştir. Dolayısıyla 1930'lu, 40'lı ya da 50'li yıllarda tedavide müzik girişimlerinin dünyada da dinlemeye dayalı olduğu düşünülebilir. Yurtdışından aktarılan haberlerde özellikle 1950'li yılların ilk yarısına ait üç haberin Birleşik Devletler'deki gelişmeleri bildiriyor olması çok önemli. Son Posta Gazetesi'nin 5 Ocak 1950 tarihli haberinde "*Amerika'da hastahanelerde bulunan hastaların tedavisi hususunda musiki günden güne daha önemli bir rol oynamaktadır. Müziği hastahane programlarına intikâl ettirmek için büyük gayretler sarfedilmektedir*" deniliyor. Yine Son Posta'nın 25 Mayıs 1950 tarihli haberi Silver Springs, New York'da kurulan bir laboratuvarında müzikle tedavi araştırmaları yapıldığı ve kalp hastalarında ümit vaat ettiğini aktarıyor. Son olarak Akis Dergisi'nin 30 Temmuz 1955 tarihli sayısında "*Son günlerde Amerika'da müzikle tedavi yeni şekiller almaya başlamıştır. Amerikalı bazı doktorlar "Musical Therapy" ismini verdikleri bu tedavi şeklinde gariplikler icad*

edip durmaktadır” deniliyor. Söz konusu yıllar, Birleşik Devletler’de müzikle tedavinin daha yaygın kabul görmeye başladığı yılları da temsil etmektedir. Ulusal Müzik Terapi Birliği (National Association for Music Therapy, NAMT) 1950 yılında kurulmuş. Üniversiteler için ilk müzik terapi çekirdek eğitim müfredatı 1952’de NAMT tarafından onaylanmıştı. Bu gelişmelerin çok geçmeden ülkemizde de yankı bulduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada iki çalışma için bir parantez açma ihtiyacı var. Her iki çalışma da önce gazete/dergi makalesi, daha sonra da kitap/risâle olarak yayınlanmıştır. Birincisi, Mustafa Refik (1867-1913) tarafından Casimire Colombe’dan çevrilerek Tercüman-ı Hakikat gazetesinde 1892 yılında tefrika edilen *“İnsan ve hayvanat üzerine musikinin tesiri”* başlıklı yazıdır (22). Mustafa Refik’in çevirisi dört bölümden oluşmaktadır: Müziğin ahlâk üzerine tesirleri, akıl hastalıklarının müzikle tedavisi, bazı sakatlık ve hastalıkların müzikle tedavisi ve müziğin hayvanlar üzerindeki etkileri (23). İkincisi Abdullah Cevdet (1869-1932) tarafından Fransızca’dan çevrilerek Kahire’de İctihâd Dergisi’nde 1908 yılında yayınlanan M. Daubresse’in *“Musicotherapie”* makalesidir (24,25). Abdullah Cevdet’in makalesini günümüz Türkçesine ilk çevirenlerden Ahmet Şahin Ak, *“Adı geçen eserin Fransızca nüshası ve M. Daubresse hakkında biyografik bilgi Türkiye, Fransa ve ABD’deki kütüphane ve kataloglarda yapılan tarama ve araştırmalara rağmen bulunamamıştır. Bu hususta Fransa Başkonsolosluğu kitaplığı taranmış, Encyclopedia Universalis, Dictionnaire de la Musiq ve Marc Honegger ve Encyclopedia de la Musique incelenmiş, ayrıca Fransa’da Bibliotheque National ve Charles de Gaulle kültür merkezinde yapılan araştırmada da kitap ve yazarla ilgili bilgiye rastlanılmamıştır”* diyor (10). Gerçekten de *musicotherapie* makalesinin Fransızca orijinali nerede yayınlandı? Yazarı M. Daubresse kimdir? Bu konularda herhangi bir veri yoktur. Bizim de yaptığımız ilâve incelemede Fransa’da

müzik terapi tarihini detaylı anlatan makalelerde ne Daubresse ne de *musicotherapie* makalesi geçmektedir (26). Hatta orijinal makalenin yayın tarihi olan 1906 yılından birkaç yıl sonra 1911’de yayınlanan ve Fransa’da müzikle tedavi için erken dönem kaynaklardan gösterilen

Ernest Dupré ve Marcel Nathan’ın *“Le Langage Musical: Etude Medico-Psychologique”* kitabında da Daubresse ve makalesine yer verilmemiştir (27). Yine de toplam 63 sayfa uzunluğunda ve sadece müzikle tedaviye ayrılmış 1908 tarihli *musiki ile tedavi* ve 1892 tarihli *insan ve hayvanat üzerine musikinin tesiri* yazılarının müzik terapi tarihimizde kayıp yüzyıl olarak adlandırdığımız 1865-1965 yılları arasını aydınlatmada önemli bir yer tutacağı açıktır. İleriki çalışmalarda Harf Devrimi öncesi yayınlanan gazetelerin de müzikle tedavi açısından araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak, bu çalışmada ilk kez müzikle tedavi tarihimizin kayıp yüz yılı olarak adlandırdığımız 1865-1965 yılları arası hedef alınarak, erişilebilen yıllarda müzikle tedavinin izi gazeteler üzerinden sürülmüştür. Belgeleyebildiğimiz 1930-1955 yılları arasında müzikle tedavinin zaman zaman popüler bir konu olmayı sürdürdüğü, gazetelerde düzenli olarak yer aldığı, hastane konserlerinin, hastanelere radyo yayını yapılmasının olumlu olumsuz yönleriyle tartışıldığı görülmektedir. Özellikle 2000’li yıllar ve sonrasında yasal düzenlemelerle konuşulmaya ve tartışılmaya başlayan müzikle tedavi konusunda yazılan kitaplar, yapılan tez çalışmaları ve yazılan yazılarda bunun eskiden yapılan fakat sonra unutulmuş, terk edilen bir uygulama olduğu algısı vardır. Bu çalışmada ortaya konulan belgeler, müzikle tedavinin unutulmadığını, tartışılarak konuşulduğunu, gazetelerin gündeminde yer aldığını, teşvik edildiğini, uygulamalarının denendiğini, kendi mecrası içinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

KAYNAKLAR

- 1- Dols MW. Majnun: the madman in medieval islamic society. Oxford University Press, Oxford 1992, p.174
- 2- Shiloah A. Jewish and Muslim traditions of music therapy. In: Horden P (Ed). Music as medicine: the history of music therapy since antiquity. Routledge Taylor & Francis Group, New York 2016, p.54-55
- 3- Öztürk L, Özbek H. Küllerinden doğan bir tıbbi uygulama: müzik terapi. Journal of Health Services and Education 2018;2(1):1-8
- 4- Shefer-Mossensohn M. Ottoman medicine: healing and medical institutions, 1500-1700. State University of New York Press, Albany, 2009, p.69
- 5- Turabi AH. Matematik kısmının beşinci risalesi: musiki. Kahraman A (editör). İhvân-ı Safâ Risâleleri, Cilt 1. Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s.146-147
- 6- Yıldız Z. Hasan Kâşânî’nin kenzü’t-tuhaf adlı eseri. Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı. İstanbul 2011, s.134
- 7- Bardakçı M. Ahmed Oğlu Şükrullah: Şükrullah’ın risâlesi ve 15.yüzyıl şark musikisi nazariyatı. Pan Yayıncılık, İstanbul 2012, s.140
- 8- Yiğitbaş S. Musiki ile tedavi. Yelken Matbaası, İstanbul 1972, s.312
- 9- Grebene B. Müzikle tedavi. Güven Kitabevi Yayınları, Ankara 1978, s.26
- 10- Ak AŞ. XX.yüzyıla kadar Fransa’da müzikoterapi uygulamaları ve Türk-İslâm tedavi metodlarının Avrupa’ya tesirleri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı. Konya 1994, s.2 ve s.69

- 11- Karahan S. Tarihsel süreç içerisinde Türklerde müzikle terapi. Yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anasanat Dalı, İstanbul 2006, s.22
- 12- Özçevik A. Müzikle tedavi ve öğrenciler üzerindeki terapik etkileri. Yüksek lisans tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Müziği Anasanat Dalı. İstanbul 2007, s.16
- 13- Ak AŞ. Avrupa ve Türk-İslâm medeniyetinde müzikle tedavi tarihi gelişimi ve uygulamaları. İstanbul, Ötüken Yayınları 2013, s.132
- 14- Altınölçek H. Müzikle tedavi (müzikle iletişimin terapide kullanımı). İstanbul, Kitabevi Yayınları 2016, s.56
- 15- Öztürk L, Erseven H, Atik MF. Makamdan şifaya. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.11
- 16- Turabi AH. II.Uluslararası Ahi Evran Tıp ve Sağlık Bilimleri Kongresi kapsamında yapılan kişisel görüşme (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi - 17 Kasım 2022)
- 17- Unat EK. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 yılından sonra tıp dallarındaki ilerlemelerin tarihi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yayınları No.4, İstanbul 1988, s.1
- 18- Kahya E. Mustafa Behçet Efendi ve Türkçe ilk fizyoloji kitabı. Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 490, Ankara 2017, s.16-17
- 19- Yıldız AN, Dinçer Ö. Dijital çağda Türkiye'de gazete arşivleri. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi 2018;9(16):2280-2309
- 20- Alan S. Tanzimat dönemi (1831-1876) Osmanlı basını ve Vakayii Mısriyye. Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi 2019;3:46-56
- 21- Üyepazarcı E. Cumhuriyet dönemi İstanbul basını. Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 7. İstanbul 2015, s.224-240 (<https://istanbultarihi.ist/255-cumhuriyet-donemi-istanbul-basini>) Erişim Tarihi: 16 Mart 2023
- 22- Yılmaz H. Mustafa Refik'in hayatı ve eserleri üzerine bir inceleme. Yüksek lisans Tezi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Programı. Manisa 2019, s.84
- 23- Colombe Casimire. Müziğin insan ve hayvanlara etkisi (Mustafa Refik'in Osmanlıca'sından sadeleştirerek yayına hazırlayanlar: Ergun S, Ak AŞ). Ötüken Yayınları, İstanbul 2006
- 24- Oksaçan HE. M. Daubresse, musiki ile tedavi (musicotherapie), tercüme Doktor Abdullah Cevdet. Opus Kitap, İstanbul 2022
- 25- Daubresse M. Mûsikî ile tedâvi. Tercüme: Doktor Abdullah Cevdet. İctihâd 1908(7):263-284
- 26- Owens G. Music therapy in France. The Arts in Psychotherapy 1986;13:301-305
- 27- Dupré E, Nathan M. Le langage musical: etude medico-psychologique. Paris: Alcan 1911